

GYÖRFFY GYÖRGY

ANONYMUS GESTA HUNGARORUMÁNAK KORA ÉS HITELESSÉGE

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára Cod. Lat. Medii Aevi 403 szám alatt őrzi a *Gesta Hungarorum* c., XIII. század közepi, 24 lapból álló hártyakódexet,¹ amelynek kora és hitelessége felett 220 év óta annyi vita zajlott a magyar és délkelet-európai történeti irodalomban, mint talán egyik más elbeszélő forrás felett sem.

A Prologuson kívül 57 fejezetre tagolt *Gesta Hungarorum* lényegében a magyar honfoglalás és a megtelepedés történetét beszéli el, szól azonban rövidebben a magyar történet IX. századi előzményeiről, valamint X. századi eseményeiről is.

A Prologus kezdő mondatában utal a szerző saját személyére: *P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius . . .*, a továbbiakban ír iskolai tanulmányairól, ahol a trójai és a görög történetet, valamint Dares Phrygius művét megkedvelte, ugyanis ezek indították őt arra, hogy megírja a „magyar királyok és nemesek genealogiáját”, valamint azt, hogy miként költöztek Szkítiából Magyarországra. Az 1. fej. Szkítia leírását adja jórészt szó szerint a Iustinus művéből kivonatolt *Exordia Scythica* alapján; a 2. fejezetben a *Hungari* népvétet magyarazza a *Hunguar* (Ungvár) helynévből; a 3—6. fej. Álmos vezérről és Szkítiában történt megválasztásáról szól. A 7—11. fej. tartalmazza a magyarok vándorlását Szkítiából Pannóniába. A Volga (*Ftyl*) folyón, Szuzdal tartományon (*in Rusciam, que Susudal dicitur*) való átkelés után Kíev városához (*ad civitatem Kyeu*) vezeti a magyarokat, ahol szerinte hét kun vezér (*VII. duces Cuminumorum*) csatlakozott népeivel a magyarokhoz és az orosz vezérek (*duces Ruthenorum*) 10 000 márka évi adó (*tributum*) fizetésére kötelezték magukat; innen Vlagyimír városhoz (*ad civitatem Lodomer*), majd Halicsba (*in Galiciam*) vonultak, hol a vlagyimíri és halicsi vezérek megnyitották városaik kapuját, nagyon gazdag ajándékot adtak Álmos vezérnek és kérték a magyarokat, hogy költözzenek Pannóniába, ismertetve annak országait és lakóit.² A magyar honfoglalás szakaszait 41 fejezetben beszéli el. Ebből a 12—13. foglalkozik a Kárpátokon (*per silvam Houos*) való átkeléssel és Ungvár megszállásával; a 14—18. a Tisza és a Tátra (*mons Turtur*) közötti vidék, a 19—23. a kazárok (*populus Cozar*) felett uralkodó Menumorout vezérnek a Tisza és a Maros között elterülő országa elleni hadjárattal; ezt megszakítva az utólag beszúrt 24—27. Erdély megszállásával, ahol állítólag Gelou vlach vezér (*dux Blacorum*) uralkodott; a 28—29. ismét a Menumorout elleni hadjárattal; a 30—37. a Tiszától a Nyitraig terjedő vidék elfoglalásával, amelyen kisebbséget Salan bolgár vezér, nagyobbérszt Zubur cseh vezér uralkodott, a 38—41. a görögöktől függő Salan bolgár vezér Duna—Tisza közti tartományának megszállásával; a 42—43. Dalmácia,

¹ Facsimile kiadása: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. Ed.: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, Bp. 1892.; általunk használt kiadása: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed.: EMERICUS SZENTPÉTERY (röviden: SRH) I. (Budapestini 1937.) 33—117. Irodalmát I. *Pothast*: Repertorium II.² (Romae 1967.) 357—359.

² Az orosz vonatkozású fejezetek beható vizsgálatát történeti értékük túlbecsülésével I. V. P. SUSARIN: Russzko-vengerszkie otnosenija v. IX. v. Mezsdunarodnye szvjazi Rosszii do XVII v. (Moszkva 1961.) 131—180.

Horvátország és Zágráb vidékének elfoglalásával; a 44–45. a Maros és Duna közötti Glad országának meghódításával és egy balkáni hadjáratral, a 46–52. a rómaiak kezében levő Pannónia elfoglalásával és a Menemorout elleni hadjárat befejezésével foglalkozik. Az 53–56. a Zulta fejedelem alatt zajlott nyugati kalandozó hadjáratokat ismerteti részben Regino évkönyvének folytatása nyomán, az utolsó, 57. pedig Magyarország határainak megállapításáról és beköltözött idegen népek X. századi letelepítéséről ír. A szerző szerint a németek felé eső határon Zulta vezér oroszokkal építtetett egy várat (*dedit castrum construere Ruthenis*), a mai *Oroszvár* helységet (1946 óta: *Rusovce* Csehszlovákiában), és közelében besenyőket telepített le, Taksony vezér idejében (955–972?) pedig a volgai Bolgárországból (*de terra Bular*) jöttek mohamedánok (*Hismahelite*), akik Pest várát is megkapták, emellett besenyők kaptak szálláshelyet a Tisza mellett.

Amióta ezt a forrást Schwandtner J. György és Bél Mátyás 1746-ban kiadta,³ a történészek sora foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mikor írták, ki lehetett a szerzője és mi a forrás történeti értéke. Minden történész ugyanis, aki a Kárpát-medence IX–X. századi történetével foglalkozott, szembetalálta magát ezzel a terjedelmes forrással, és döntenie kellett, hogy adatait felhasználhatja-e a IX–X. századra, avagy csak a szerző korára nézve vonhat le belőle következtetéseket.

A szerző korának megállapítását az tette sokáig bizonytalanná, hogy magát „Béla király” jegyzőjének mondja, Magyarországon pedig négy Béla király uralkodott: I. Béla 1061–1063., II. Béla 1131–1141., III. Béla 1172–1196. és IV. Béla 1235–1270. Jóllehet már a kiváló kritikai érzékkel rendelkező Cornides Dániel 1802-ben kiadott posztumusz művében valószínűsítette, hogy III. Béla jegyzőjéről van szó és nyomában a történészek sora (Mátyás Flórián [=M. Florianus], Pauler Gyula, Sebestyén Gyula, Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, Erdélyi László, Szilágyi Loránd, C. A. Macartney, I. Tóth Zoltán, Váczy Péter, Györy János, e sorok írója, Horváth János és Súlyom Károly) bizonyította, hogy a szerző ismeretanyaga az 1200 körüli Magyarország társadalmi és politikai viszonyait tükrözi,⁴ az első kiadás óta újból és újból felmerülnek vélemények, amelyek a forrás valamely részletére építve I., II. vagy IV. Béla korába helyezték a szerzőt. Bár a kiváló rendszerező Bél Mátyás már 1746-ban, az első kiadás kapcsán megállapította, hogy Halics és Lodóméria fejedelemség a XI. század közepén nem létezett, és így I. Béla jegyzőjéről nem lehet szó, abból a körülményből, hogy Anonymus Béla királyról nem mondja, hogy második, harmadik, vagy negyedik, valamint abból, hogy a legkésőbbi személy, akiről krónikájában említett tesz I. Endre (1046–1061) volt, Bárdossy János, Keresztury J. Alajos, Szabó Károly, Vass József és Foltiny János I. Béla kora mellett foglalt állást. II. Béla kora mellett tört lándzsát Fejér György és Podhradczyk

³ *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmatiarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini . . . cura et studio IOANNIS GEORGI SCHWANDTNERI. I (Vindobonae 1746.)* 1–38.

⁴ DANIEL CORNIDES: *Vindiciae anonymi Belae regis notarii. Ed. a J. CHRIST. ENGEL. Budae 1802.; Historiae Hungaricae fontes domestici. Ed.: M. FLORIANUS II (Lipsiae 1883.)* 258–302.; PAULER GYULA: *Anonymus külföldi vonatkozásai. Száz. 17 (1883.)* 97–116.; *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. köt. (Bp. 1893.)* 464–467., 662–664.; I² (1899.) 359–361., 516–517.; SEBESTYÉN GYULA: *Ki volt Anonymus? II. (Bp. 1898.)*; HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum. Bp. 1925. 44. skk.*; DOMANOVSKY SÁNDOR: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Száz 67 (1933.)* 38–54., 163–184.; ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Anonymus, III. Béla jegyzője. (Szeged 1933.)*; SZILÁGYI LORÁND: *Az Anonymus-kérdés revíziója. Száz 61. (1937.)* 1–54., 136–202.; SRH II. köt. (Budapestini 1938.) 631–634.; C. A. MACARTNEY: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources I–II. (Bp. 1938.)*, III. (Bp. 1941.), VI–VII. (Oxford 1951); I. TÓTH ZOLTÁN: *Tuhutum és Gelou. Száz 79–80 (1945–46.)* 21–84.; VÁCZY PÉTER: *Anonymus és a Justinus-kivonat. Turul 58–60 (1944–46.)* 1–13. GYÖRY JÁNOS: *Gesta regum – gesta nobilium. (Bp. 1948.)*; GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet. (Bp. 1948.)*; HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái (Bp. 1954.)* 196–238.; P. mester és műve. *ItK 1966. 1–53., 261–282. Vö. még SÓLYOM KÁROLY: Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. Uo. 54–84. és KLANICZAY TIBOR: A magyar irodalom története 1600-ig. (Bp. 1964.)* 80–83.

József azzal a megokolással, hogy a magyarok Anonymus szerint (50 §) a nyugati határon a *Carinthinorum Morooanensium fines* területet a honfoglalás óta az ő koráig birtokolják, márpedig ezt a területet a XII. század közepén foglalta el Pettai Frigyes a magyaroktól. Mátyás Flórián és Pauler Gyula azonban kimutatta, hogy erre a forráshelyre építeni nem lehet, mert Anonymus e kifejezést Regino évkönyvének egy 889. évre vonatkozó adatából kölcsönözte.⁵ Az újabb időben Anonymus magyar nyelvi szórványainak archaikus hangállapota, kiváltképpen pedig a XII. század végén már ritkává váló sorvadó tővégi magánhangzó jelentkezése Anonymus művében, indította Jakubovich Emil nyomán több nyelvészünket (Pais Dezső, Kniezsa István és Melich János) és történészünket (Juhász Kálmán, Csóka Lajos) arra, hogy a XII. század közepére helyezték a Gesta keletkezését. Ugyanide konkludált az osztrák Heilig Konrad néhány latin nyelvi sajtáság alapján.⁶ Ami a magyar nyelvi sajtáságokat illeti, Szilágyi Loránd és legújabban Horváth János sorakoztatott fel adatokat, amely szerint a vitatott hangjelenségek a XIII. század elején is fellelhetők, főként a *Várad Regestrum* magyar szórványai-ban (1205—1235).⁷ Bizonyos, hogy a sorvadó tővégi magánhangzó 1200 körül mint nyelvjárási sajtáság élt Magyarország némely vidékén. Általánosan ejthették még idős emberek, tovább, mintsem az irodalom sejtnei engedné, mert az írást viszonylag fiatalon abba kellett hagyni, nem lévén a szemüveg feltalálva.

Még inkább élhetett a sorvadó magánhangzó az énekmondók nyelvében, akiknek énekeit Anonymus meghallgatta és helyel-közzel forrásul is használta. A kötött szövegű és dallamú énekben a szótagtöbblettel járó sorvadó magánhangzót ugyanúgy énekelhették 1200 körül, mint ma a francia énekben az *e muet*-t, s így az énekelt szöveg szükségszerűen konzerválta a régi hangállapotot. Amennyiben volt Anonymus idejében kötött formájú hősi ének, ez még inkább hathatott arra, hogy Anonymus régiesen zengő neveket merítsen belőle. Anonymus Gestájában éppenséggel megfigyelhető egy bizonyos nyelvi archaizálás. Erről az árulkodik, hogy olyan nevekhez is odabiggyesztette a sorvadó tővégi magánhangzót, amelyekben semmi helye nincs. Így lett a német *Eitelburg* névből Anonymus tollán *Ecilburgu*, de bizonyára így hibázta el Budavár (Óbuda) régi nevét is, amikor *Budauaru* helyett *Buduuar*-t írt.⁸

Arra a kérdésre, hogy lehet-e 1200 körül tudatos archaizálásról beszélni, a nehéz megközelíthetőség dacára is igennel kell válaszolnunk. Mutatkozik az Árpád-kor utolsó 150 évében egy olyan irodalmi jelölésmód, amely csak archaizáló törekvés eredménye lehet; az *ę* (e caudata) késői használata.

Tudvalevő, hogy a latin *ae* diftongus kiejtése a középkori latinban *e* volt, a diftongus jelölése azonban évezredünk elejéig fennmaradt. Az István király udvarában is működött Heribert C. a német császári kancellárián írt okleveleiben változtatva használta az *ae*-t és *e*-t. Ettől kezdve Magyarországon az *ę* caudata használata a XII. század elejéig szinte kizárólagos,

⁵ E véleményeket ismerteti SEBESTYÉN Gy. i. m. I. és II. köt.; vö. még FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A magyar honfoglalás kútfői. Szerk.: PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR (Bp. 1900.) 384.; SZILÁGYI LORÁND: A 200 éves Anonymus-kérdés. MKSz 70. (1946.) 5—24.; C. A. MACARTNEY: The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide (Cambridge 1953.) 59—64.

⁶ JAKUBOVICH EMIL: P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) Emlékkönyv... Klebelsberg Kuno... emlékére. (Bp. 1925.) 169—213.; SRH I. köt. 15—30.; PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. (Pécs 1926.) 7—9.; KNIEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. (Bp. 1952.) 83.; MELICH JÁNOS: Dolgozatok II. köt. (Bp. 1963.) 4—7. s a továbbiakban egy sor elavult és megcáfolt nézet felelevenítésével; JUHÁSZ KÁLMÁN: Bischof Paul von Tschanad, Notarius König Bélas. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 52. (1929.) 208—214.; CSÓKA J. LAJOS: Ki volt Anonymus? MNy 56. (1962.) 153—159., 334—346.; HEILIG, KONRAD JOSEF: Wer war der Anonyme Notar? A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. 2. (1932.) 1—61.; CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történelmi irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp. 1967. 428—453.

⁷ SZILÁGYI L., Száz 71. (1937.) 136—176.; HORVÁTH J., ItK 1966. 26—34.

⁸ SRH I. köt. 35.; az elnevezés korára l. GYÖRFFY: i. m. 133.

a XII. század derekán fokozatosan átadta helyét az egyszerű *e*-nek és a század végén már nem használatos. Van azonban néhány későbbi kézirat, amelyben feltűnik az *e*, de sorozatosan rossz helyre kitéve. Ilyen pl. Anonymus művének 50–51. fejezete, a nagyobb és kisebb István-legenda legkorábbi kézírata, és némely oklevélhamisítvány (pl. 1082). Ez a jelölésmód a XIII. század körül archaizáló törekvés meglétéről tanúskodik. Mindezt figyelembe véve a régies hangállapotrta támaszkodó nyelvészeti érvek III. Bélával szemben erőtlenné válnak.

Ha Anonymus régies magyar nyelve és helyesírása a XII/XIII. század fordulójára még elfogadható, ezek az archaikus jelenségek IV. Béla halála (1270) után már nem magyarázhatók meg.

Azok a történészek, akik Anonymust IV. Béla jegyzőjének tartották (Kollár Ádám, Pray György, Bartal György, Roesler Róbert, Marczali Henrik, Kaindl R. F. és legújabban Karsai Géza)⁹ legnagyobb súllyal azt hozták fel érviül, hogy a kunok (*Cumani*) honfoglalás kori be-költözését Anonymus csak a kunok IV. Béla kori be-költözése nyomán rajzolhatta meg. Anonymus kunjai azonban nem azonosíthatók a kunokkal, mert telephelyüket másutt jelöli ki, mint ahol a mongolok elől menekülő kunok megtelepedtek, és Anonymus kun eredetűnek mondja a magyarországi Aba nemzetséget, amelyből az 1041–1044 között uralkodó Sámuel magyar király származott. „*Kun*” (latinul 1200-ig *Cuni*, 1200-tól *Cumani*, *Comani*) néven emlegetett nomád néprészek 1200 előtt is csatlakoztak a magyarokhoz, s valószínű, hogy Anonymus kunjai alatt a kazárok három nemzetségét kell érteni, az ún. kabarokat, akik a magyar honfoglalás előtt a kazárok ellen fellázadtak és a magyarokhoz csatlakoztak.¹⁰

A tatárjárás után Magyarországon nagy változások következtek be. Valójában Anonymus minden vonatkozásban tatárjárás előtti állapotokat tükröz. Hogy csak az előbb említett *Buduuar-Ecilburgu* példát hozzam fel, *Budavár* a XIII. század elejéig Óbudát jelölte, a tatárjárás után pedig a mai budai várat, amelyet IV. Béla király 1243 után alapított.

Melyek azok a fő érvek, amelyek alapján történészeink ma már szinte egyhangúan III. Béla egykori jegyzőjének mondják P. magistert?

Mátyás Florián nyomán elindulva Szilágyi Loránd összevetette Anonymus társadalmi, gazdasági és diplomatikai vonatkozású kifejezéseit a korabeli magyarországi oklevelek kifejezé-seivel és megállapította, hogy ezek együttesen csak a XII. század végére jellemzők.¹¹

Pauler Gyula az Anonymus által ábrázolt Magyarország és a szomszédos országok viszonyát vette vizsgálat alá és megállapította, hogy ez csakis III. Béla korára jellemző.¹² Perdöntő értéke van ebben a vonatkozásban Anonymus azon kitalált elbeszéléseké, hogy a IX. században a bulgáriai Vidinből jött Glad vezér kunok segítségével (*adiutorio Cumanorum*) foglalta el Maros és Duna közötti területet (11 §), majd kun, bolgár és vlah segédcsoportokkal (*cum*

⁹ A régebbi véleményeket I. SEBESTYÉN i. m. II. köt. 22–41.; ROESLER, ROBERT: *Romän-nische Studien* (Leipzig 1871.) 147–230 MARZALI, HEINRICH: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden* (Berlin 1882.) 94–102.; KAINDL R. F.: *Studien z. ungar. Geschichts-quellen*. IX. (Wien 1899.) 30–31.; KARSAI GÉZA: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*. MKsz 76. (1960.) 166.; vö. még 84. (1968.) 42–51. Ide sorolható látszólag tudományos, valójában féldilettáns megoldási kísérlet FODOR, HEINRICH: *Petrus dictus magister Parisiensis*. Berlin 1954. (Forschungen und Fortschritte Bd. 28. Heft. 6.). Elhibázott SZEGFÜ L. cikke, amelyben Anonymus kun vezéreit komán hospeseknek magyarázza (MKsz 85. [1969.] 220–238.).

¹⁰ SEBESTYÉN: i. m. II. köt. 26–29.; NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. (Bp. 1930.) 223., 238–241.; TOLESZTOV Sz. P.: *Horezmijszkaja genealogija Szamuila Aby. Szovjetszkaja Etnografija*. 1947. 104–107.; GYÖRFFY: i. m. 115–118., 124–125.; *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. (1948.) 158–176.; *A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Száz 92. (1958.) 55–87., 544, 551–552. = *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. (Bp. 1959.) 44–76. *A XIII. században Magyaror-szágra költözött kunokról* I. GYÖRFFY: *A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk.: SZÉKELY Gy. (Bp. 1953.) 104–116.

¹¹ SZILÁGYI L.: Száz 71. (1937.) 4–54.

¹² PAULER Gy.: Száz 17. (1883.) 97–116.; vö. DOMANOVSKY S.: Száz 67. (1933.) 50–54 és HORVÁTH J.: i. m. 34–42.

magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum) harcolt a magyarok ellen (44 §). Bulgáriában 1186-ban Aszen és Péter felkelése nyomán jött létre a második bolgár cárság, amely kun, bolgár és vlach népelemekre támaszkodott. A XIII. század közepével viszont a kun és vlach elem eltűnik Bolgárországból.¹³

Hozzávéve az elmondottakhoz az Anonymus magyar nyelvében, földrajzi ismereteiben, az általa ábrázolt uralkodó osztály viszonyaiban és az egész mű politikai tendenciájában megmutatkozó jellegzetességeket, amelyek a XII/XIII. század fordulójára mutatnak, ma már eldöntöttnek tekintjük azt, hogy Anonymus ez idő tájt írta Gestáját.

A *Gesta Hungarorum* műfaja szintén ennek a kornak a terméke, ha nem is szűkíthető le néhány évtizedre.

Anonymus gestája nem sorolható a középkori történeti irodalom klasszikus műfajai közé: nem krónika, amelynek szerzője a megtörtént események összefüggő elbeszélésére törekszik, nem évkönyv, amelybe az annalista évenként jegyzi be a tudomására jutott híreket, de nem is gesta abban az értelemben, ahogy több középkori író használta, ti. viselt dolgok elbeszélése a szerző koráig vezetve.

Anonymus gestája a nyugati latin nyelvű irodalomban a XII. században divatba jött regényes gesta, amelyben a szerző a régmúlt időkét saját elképzelése alapján eleveníti meg. A regényes gesta írója nem hitelességre törekvő történetet ír források vagy az emlékezet alapján, hanem források híján, vagy azokat félretéve egy érdeklődést felkeltő irodalmi alkotást. A történet gerincéül szolgáló esemény lehet megtörtént, mint a magyarok honfoglalása, lehet kitalált, mint pl. a frankok eredeztetése Trójából, a szereplő hősök között van akinek a nevét irodalmi vagy szóhagyomány tartotta fenn, az író azonban a meseszövésszerű szükséglete szerint kénytelen alakokat létrehozni, alakjait pedig kitalált történeti környezetben, elképzelt események és epizódok során át szerepelteti.

Éppen ezért a regényes gestában elbeszélte történet nem szolgál hiteles forrásul történészeknek. A mű a maga egészében elsősorban irodalomtörténeti vizsgálat tárgya, s csak beható forrás-elemzés után állapítható meg, hogy a gestairó milyen ismeretanyag birtokában alkotta művét; mennyiben támaszkodott korábbi irodalmi alkotásokra, mennyiben szóbeli hagyományra és mennyiben jelenítette meg saját korának viszonyait, elképzeléseit és törekvéseit.

Anonymus használt forrásokat. Művében megbecsüléssel szól a historiographusok műveiről.¹⁴ Ő pedig historiographusokon a korabeli nyugati iskolákban olvastott antik és középkori történeti műveket értette. Ezek sorából műve bevezetésében meg is nevezi Dares Phrygius trójai történetét (*De excidio Troiae historia*), melyet példaképpül választott magának. Barátjához, N.-hez intézett bevezető szavaiban írja, hogy iskolai tanulmányaiakon — elterjedt feltevés szerint Párizsban — együtt olvasták e művet.¹⁵ Ennek, valamint Dares Phrygius másik művének (*Gesta Alexandri Magni*) ismeretéről néhány szó szerinti átvétel tanúskodik.¹⁶ A forráskritikai kutatás mutatta ki, hogy Anonymus bekezdéseket vett át Regino prúmi apát (megh. 915) évkönyvéből, ill. folytatásából; innen merítette a magyarok szkíta eredeztetését, valamint a X. századi kalandozó hadjáratok leírásának történeti gerincét, i., *De Scythia c.* fejezetét pedig nagyrészt a II. századi Justinus művéből a VII. században készített *Exordia Scythica c.* kivonat szó szerinti felhasználásával írta.¹⁷ Átvett kifejezések tanúskodnak a Biblia, Isidorus Hispalensis *Etymologiarum libri* és Hugo Bononiensis *Rationes dictandi prosaice c.*

¹³ SRH I. köt. 49–50., 90. Vö. MACARTNEY, C. A.: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources.* (Bp. 1940.) 148.; GYÖRFFY: *Krónikáink* 125.

¹⁴ SRH I. köt. 36.

¹⁵ I. m. 33. Franciaországi iskoláztatásáról több tévedéssel SEBESTYÉN: i. m. 73. skk.; VÖ. GYÖRY J.: i. m.

¹⁶ JAKUBOVICH E.: i. m. 196.

¹⁷ SZILÁGYI LORÁND: P. magister forrásai és módszere. MNy 43. (1947.) 118–122.; GYÖRFFY: *Krónikáink* 48–53.

műve ismeretéről.¹⁸ Meglepő stiláris egyezések mutatják, hogy ismerte a nyugaton (Franciaországban, Angliában és Aragóniában) a XII. században divatba jött regényes gesta-irodalmat.¹⁹

Amilyen megbecsüléssel volt az antik s nyugati historiographusok iránt, olyan lenézéssel nyilatkozott a parasztok hamis meséiről és a regösök csacska énekeiről, bár hivatkozik is rájuk. Úgy látszik, hogy ezekkel azonos értékűnek tekintette a magyar mondákat őrző ősgestát, a *Gesta Ungarorumot*. Ez a feltehetőleg a XI/XII. század fordulója körül írt magyar történet ugyan eredeti formájában nem maradt fenn, de átalakított szövege bekerült a bővebb magyar krónikákba (*Chronicon Pictum*, *Chronicon Budense* és Thuróczy krónikája). Hogy milyen kevéssé becsülte Anonymus ennek elbeszéléseit, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar honfoglalás ebben megőrzött naiv mondáját: Pannónia megvásárlását *Morot* (morva) vezértől egy fehér ló, nyereg és fék árán elhagyta, és csak elemeit dolgozta be epizódjainak színesítésére.

Régebben azt hitték, hogy az Anonymus művében és a krónikákban található szó szerinti egyezések erre az ősgestára vezethetők vissza. Mióta azonban bizonyítást nyert, hogy Anonymus művét ismerte a XIII. századi krónikaíró is, megállapítható, hogy ezek többségét — így pl. az Álmos születését elbeszélő mondát — nem az ősgestából merítette Anonymus, hanem maga fogalmazta — talán valamilyen genealogikus szájhagyomány alapján.²⁰

Anonymus azt tűzte célul, hogy a magyar királyi és nemesei genealógiáját írja meg. Ennek megfelelően bőven merített a főnemesei családi hagyományaiból. A királyi udvarhoz és a kancelláriához közelálló főurak és főpapok közölték vele: hogy hívták honfoglalás kori vagy X. századi őseiket; mely földet szállták meg a honfoglaláskor, mi volt a várak és melyek nemzetségi birtokaik. Családi hagyomány alapján jegyezte fel, hogy egy-egy vezér egy-egy földvárat szállt meg a körülötte fekvő vidékkel. Bár ezekből csak 1000 után keletkeztek vármegyék, *comitatus*-ok, Anonymus anakronisztikusan úgy tüntette fel, hogy Árpád vezér *comitatus*-okat adott a vezéreknak, vagy egy-egy várbán ispánná, *comes*-szé tette őket. Ugyancsak hagyományra megy vissza az a megjegyzése, hogy egy-egy várat birtokló vezér népének 2/3 részét engedte át a fejedelemnek.²¹

A személyneveken és a birtokok megjelölésén túl azonban az a történet, amibe Anonymus e neveket beágyazta, mindenestől kitalált.

Anonymusnak semmilyen forrása nem volt arra nézve, hogy mint zajlottak le honfoglalás harcai 300 évvel korábban; ő viszont színes epizódokkal tarkított harci leírásokon keresztül be akarta mutatni, hogy X vagy Y őse mint foglalta el azt a területet, amelyet birtokol.

Mínthogy az írott forrásokból csak annyit tudott meg, hogy Pannónia valaha a rómaiak, majd Attila földje volt, az ősgesta pedig csak a morva népnévből perszonalifikált *Morot* fejedelem nevét tartotta fenn, neki pedig szüksége volt ellenséges vezérekre, akiket a magyarok legyőznek,

¹⁸ MÉSZÁROS, EDUARDUS: Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra Scriptura usus sit. *Quinqueecclesiis* 1936.; HORVÁTH J.: ItK 1963. 454–455.; JAKUBOVICH E.: i. m. 195–197.

¹⁹ GYÖRNY J.: i. m.

²⁰ GYÖRFFY: Krónikáink 6., skk. Bár azt, hogy Anonymus szövegéből merített a magyar krónika XIII. századi összeállítója, legutóbb HORVÁTH JÁNOS frappáns módon bizonyította (ItK 1963. 454–455.), MÁLYUSZ ELEMÉR legújabbban az ősgestáról írva visszatért *Hóman* nézetéhez, ki Anonymus irodalmi hatását tagadta (Száz 100. [1966.] 715, skk.).

²¹ Vö. GYÖRFFY: Tanulmányok 16–36. Bár Anonymus fogalmazásmódja a *comitatus*-ok adományozását illetően a korabeli szóhasználatot tükrözi, mint erre HORVÁTH JÁNOS rámutat (ItK 1966. 10. skk.), egész magyar vármegyeterület (pl. Veszprém, Zaránd, Komárom stb.) eladományozását Anonymus nem meríthette korabeli példákából, mínthogy ilyenre a legnagyobb mérvű eladományozások során sem került sor. A III. Béla által adományozott Modrusnak nem volt vármegyei szervezete; II. Endre alatt néhány várispánság (*comitatus*) eladományozására került sor (pl. Locsmánd), ezek azonban nem voltak vármegyék, ill. másodlagosan fejlődtek ki több eredeti vármegye területéből.

ellenséges vezéralakokat talált ki. Az ismétlődő szabályosság alapján megállapítható, hogy Anonymus egy-egy, az ő korában ismert helynévhez költött névmagyarázó etimologikus történetet. Módszere, mely rokon a mindenütt elterjedt névmagyarázó mondaköltéssel, a következő:

X hely neve onnan ered, hogy élt valaha egy X nevezetes személy, akit ezen a helyen megölték. Példát erre a módszerre a Bibliában is talált, így pl. az általa jól ismert Sámuel II. könyve 6. fejezetében, ahol a 7–8. versben ez olvasható: „... felgerjede az Úr haragja Uzza ellen és megölte ott őt... Dávid... nevezé azt a helyet Péres Uzzának mind a mai napig.” Ilyen módszerrel költötte Anonymus a *Laborcy* folyó, *Turzol* hegy, *Zubur* hegy, *Gelou* vár és *Glad* falu nevéből az említett helyeken utód nélkül meghalott *Laborcy* bolgár, *Turzol* kun, *Zubur* cseh, *Gelou* vlach és *Glad* vidini vezéreket.²²

De a forrásában talált nevekből új neveket és szereplő alakokat is gyűrt össze, ill. bontott szét neveket. Az ősgesta származás mondájában olvashatta, hogy a magyarok ősanynjai *Enech*, továbbá *Dula* és *Belar* leányai voltak, és e nevek kezdőszótagjaiból összevonás útján fabrikálhatta Álmos anyai őse: *Eunedubelianus* nevét. Az ősgestában szereplő többnejű *Menrot* ősapja és a Pannóniában uralkodó *Morout* vezér nevéből vonta össze kazár nép felett uralkodó *Menmorout* bihari vezér nevét, akit azután bekapcsolt az Árpád családfába is.²³

Ezzel rokon névelemző eljárásra bukkanunk az *Aba Sámuel* magyar király „kun” őseiként szereplő *Ed* és *Edum(en)* (*Ed*, *Edum* ~ *Ed*, *Edumen*, *ex quorum progenie... rex Samuel descendit, qui pro pietate sua Oba vocabatur*) vezérek²⁴ neveinek forrását vizsgálva. A Bibliában „*Sámuel*” II. könyvében (6, 11–12) olvassuk: „... megáldá az Úr *Obed Edom*-ot és egész háza népét... Megáldotta az Úr az *Obed Edom* házát és mindenét amije van.” Korábban a kutatás az *Oba*, *Ed*, *Edum(en)* nevek etimológiájában csak török értelmezéshez folyamodott.²⁵ Anonymus *Aba (Oba)* ’jámbor’ etimológiája azonban nem alapulhat a kipszak-török *aba* ’apa’ szó ’jámbor’ értelmezésén, hiszen a pietás nem az atyák tulajdonsága, hanem vallási fogalom. Anonymus valójában az archaikus közélatin *abba* ’apát’ szó²⁶ alapján tulajdonított Sámuelnek kegyességet. Nem problémamentes az *Ed* név elterjedt etimológiája sem: az őstörök *adyü* ’jó’ szónak egy X. századi kazár (?) *Ed* alakon keresztül a magyar nyelvbe való átvétele sem, mivel az őstörök -d- hang a X. századra már -d-, -z-, -j- vagy -r- hanggá változott. Nem vitatva most, hogy volt-e az *Aba* nemzetségnek *Ed* és *Edemen* nevű ősapja, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a Sámuel könyvében olvasott *Obed—Edom* nevek hatottak Anonymus neveire, amit egyrészt az *Ed*-del említett *Edum* névalak tesz kétségtelenné, másrészt az a sajátlagos bibliai hozzáfűzés, hogy megáldotta az Úr *Obed Edom*-ot és egész háza népét. Anonymus ugyanis másutt is kiemelteti az isteni kegy által *Aba Sámuel* utódait, amikor ezt írja: „ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”. Mivel ilyen érdekközösséget egyik más főúri családdal sem árul el, nagyobb joggal lehet a szerzőt az *Aba* nemzetségből eredeztetni bármely más nemzetségnél.²⁷

Anonymus etimologizálás révén nemcsak neveket és „történelmi regényalakokat” hozott létre, hanem többször az eseményeket helynévmagyarázatok nyomán formálta. Legeklatásabb példa erre az *Alpár* melletti *Görög-rév* (*portus Grecorum*) szerepe. *Alpárról* tudjuk, hogy harmadrésze a XII. században került a szávaszentdemeteri görög monostor birtokába és révjét ezért

²² GYÖRFFY GY.: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. *Ethnographia* 76. (1965.) 411–434.

²³ GYÖRFFY: Krónikáink 11–27. Vö. Tanulmányok 81. CSÓKA: (i. m. 503) a bibliai *Debelaim* após reminiscenciájára gondol.

²⁴ SRH I. köt. 42., 46., 73.

²⁵ GOMBOCZ ZOLTÁN: Árpádkori török személynevek. Bp. 1915. 40.; NÉMETH GY.: i. m. 239.; PAIS D., SRH I. köt. 74.; HORVÁTH J.: ItK 1966. 21. Magunk is e nézetet vallottuk.

²⁶ DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis* I (Niert 1883.) 11.; I. pl. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum et imperatorum tomus II.* (Hannoveriae 1893.) 400 (Dipl. Ottonis III. n. 6.: 984 nov. 28.): *Salemannus abba*. Vö. CSÓKA: i. m. 358.

²⁷ GYÖRFFY: Krónikáink 115. Bővebben l. alább.

nevezték Görög-révnék. Anonymus e helynév alapján találta ki, hogy a honfoglaló magyarok Alpárnál görög katonasággal ütköztek meg és ahol a menekülő görögök befulladtak a Tiszába, azt a helyet Görög-révnék nevezték (*Unde locus ille, ubi Greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc portus Grecorum nuncupatur*).²⁸

Hogy Anonymus mennyire nem volt tisztában a Kárpát-medence IX. századi viszonyaival, a következő három összeállításból derül ki.

1. Hiteles egykorú források e térségben avar, dunai szlovén, bajor-frank, morva, bolgár és gepida lakosságról tesznek tanúságot. Ezek közül ő csupán szlávokról és bolgárokról tud. Az Anonymus által Attila népének mondott székelyek azonosítása az avarokkal kétséges. A morva népnév nála csak a mondai áttétellel megszemélyesített *Morout dux* alakjában jelentkezik.²⁹ Ezzel szemben egy sor olyan népet szerepeltet, amely a IX. században nem volt a Kárpát-medence lakója, így római, cseh, görög, vlach, kazár és kun (*Cumani*). A kunokról tudvalevő, hogy Ázsiából csak 1050 táján nyomultak elő az ukrán steppére és a XI. század végétől terjesztették ki uralmukat Moldva és Havasalföld területére is, melyet ettől kezdve a XIII. század második feléig *Cumania*-nak neveztek.

A románok (vlachok) a bizánci források szerint a X. század végétől *Βλάχοι* néven a Balkánon szerepelnek, ahol lakterületüket *Βλαχία, μεγάλη Βλαχία* néven emlegetik. A XI. század elején a Macedóniában székelő püspökük az ochridai bolgár érsek alá tartozik;³⁰ a vlachok itt vették fel a szláv rítusú kereszténységet. A latin nyelvű románok Magyarországon nem vehették fel a szláv rítust, hiszen Magyarország egész lakossága, beleértve az itt lakó szlávokat 1000 körül a latin rítusú kereszténységre tért át. A vlachok politikai jelentőségre 1186-ban emelkednek, amikor a bolgárokkal együttesen megalapítják az Aszenida államot, melynek uralkodója a *dominus* vagy *imperator Blachorum et Bulgarorum* címet viseli. Amikor Bolgárországból eltűnnek a XIII. század első felében, akkor jelennek meg tömegesen Magyarország, valamint „Cumania” területén (adatokban 1210-től).

A *Cumani* és *Blachi* népnév szerepeltetése a Kárpát-medencében a IX. században egyforma anakronizmus; az 1200 körüli viszonyok visszavetítése az ősidőkbe. A „komán” anakronizmusra részben az az említett tény szolgáltatott alapot, hogy a magyarokhoz a IX. században *Cuni*-nak is nevezett kazár népelemek csatlakoztak; a *Blachi* anakronizmusra pedig az a szláv hagyomány, amely szerint a honfoglaló magyarok kiűzték a Duna mellékéről a szláv nyelven *voloch*-nak nevezett frankokat.³¹ A X. századi szláv *vlach* népnév többes *vlasi* alakja újlatin, olasz, francia' értelemben átkerült a magyar nyelvbe is *olasz(i)* alakban; így nevezték a magyarok az Árpád-korban neolatin népeket, így a franciákat, ill. a frankokat (pl. latin *Franca-villa* = magyar *Olaszi*), s így nevezik ma is az olaszokat.

2. Egykorú források a következő történelmi személyeket említik, akik a IX. század második felében a Kárpát-medencében jelentékeny politikai szerepet játszottak: A morva fejedelemség részén: Rasztilzláv és Szvatopluk fejedelem és fiai — Szvatopluk és Mojmir, Metód és Wiching püspök; a Keleti-Frank Birodalom pannóniai mark-ján: Német Lajos, Vastag Károly és Arnulf császár; Karlmann és Luitpold herceg, Aribó és Ratpold örgróf, Pribina, Kocel és Braslav dux; Adalvin és Theotmár érsek; Bolgárországban: Borisz, Oldamur és Simeon cár.³² Jellemző, hogy Anonymus e 21 történelmi személy közül egyetlenegynek a nevét sem ismeri; ezek helyén csupán kitalált regényalakokat szerepeltet.

²⁸ SRH I. köt. 83., vö. GYÖRFFY: Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh. Studia Slavica A.S.H. 5. (1959.) 46—47.; Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.² (Bp. 1966.) 890.

²⁹ GYÖRFFY, Ethn 1965. 423.; Die Erinnerung an das Grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Acta Archaeologica Hung. 17. (1965.) 41—45.

³⁰ GYÓNTI, MATIAS: L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe—XIVe siècles. Études Slaves et Roumaines. Bp. 1. (1948.) 148—159., 224—233.

³¹ GYÓNTI, M.: Les Volochs des Annales primitives de Kiev. Uo. 2. (1949.) 56—92.

³² PAULER—SZILÁGYI: i. m. Index.

3. Az egykorú források a magyar honfoglalás hadi történetéből két helyhez kötött adatot őriztek meg; 896-ban Arnulf császár Pannónia és a *Paludarium urbs* (Mosaburg, Blatinski grad, Zalavár) védelmére Braslavot nevezte ki. 907-ben a magyarok *Bretslavspurc* (>*Pressburg*> *Prešporok*; Pozsony, Bratislava) mellett döntő győzelmet arattak az ellenük felvonuló bajor hadseregen.³³ Anonymus, bár műve nagy részét a magyar honfoglalás csatáinak szentelte, egyik helyet sem ismeri, csak olyan csatahelyeket, amelyeket, mint pl. az említett *portus Grecorum*, a meseszöveg során kitaláltak lehet ítélni.

Anonymus korának és hitelességének kérdését a teljes forrásanyagot ismerő és elfogulatlan történészek ma már megoldottnak tekintik.

Nyitva áll az a sokat vitatott rejtélyes kérdés: ki volt Anonymus? Két évszázada a tudósok és dilettánsok sora próbált feleletet adni erre, azonosítva a névtelen szerzőt valamelyik oklevélben szereplő személlyel.

Sokáig az is vitás volt, hogy a szerző *P. dictus magister* megjelölése *P.* kezdetű személynevet takar-e, avagy a *Praedictus magister* előbb mondott mestert jelent-e, mely az előző levakart oldal címzésére mutat. Mióta Jakubovich Emil XII. századi példák során mutatta be a *P. dictus*-féle szerénységi formula elterjedtségét, a levakart oldalról pedig ultraviolet megvilágítással kiderült, hogy a scriptor eredetileg azon kezdte el a ma is ismert első oldalt, de elrontotta és ezért levakarta,³⁴ azóta szűkült a kör és csak olyan korabeli szereplő jöhet számba, akinek neve *P.* betűvel kezdődik.

Hosszú ideig úgy látszott, hogy Szilágyi Loránd 1937-ben közzétett azonosítása időt álló lesz. Véleményét, mely szerint Anonymus, III. Béla jegyzője Péter esztergomi préposttal azonosítható, e sorok írója is elfogadta.

1966-ban az Irodalomtörténeti Közlemények két figyelmet keltő tanulmányt közölt: Horváth Jánosét *P. mester és műve*, valamint Sólyom Károlyét *Új szempontok az Anonymus kérdés megoldásához* címen. A két szerző egymástól függetlenül arra az eredményre jutott, hogy *P. magister* Péter győri püspökkel azonosítható. Mivel pedig *P. mester* honfoglalástörténetében Velek vezért kitüntető helyzetben szerepelteti, arra gondoltak, hogy a szerző saját nemzetségének őseit tüntette ki és így Péter győri püspök Velek nemzetségéből származott. Horváth János továbbmenve feltette, hogy Péter püspök azonos azzal a Torda püspökkel, akiről Anonymus azt mondja, hogy Velektől származott le.

Az Anonymus-kutatás történetében először fordult elő, hogy két szerző egyszerre azonos jelölttel lépett elő³⁵, s egy ideig sokak előtt úgy tűnt, hogy az Anonymus-rejtély megoldódott. A megoldás azonban nem volt olyan szilárd érvekkel körülbástyázva, hogy minden ellenvéleményt elhallgattatott volna s más Anonymus jelöltek azóta is szerepeltek az irodalomban.³⁶

Horváth János és Sólyom Károly tanulmányának legnagyobb érdeme, hogy újabb bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy a *Gesta* minden szálával a XII–XIII. század fordulójának magyar társadalmához kapcsolódik, s ez az érdem akkor is megmarad, ha az író személyének azonosítása nem bizonyul is maradandónak.

P. magister személyének kilétére a művéből nyert ismeretanyagból következtetnek vissza a kutatók. Ez az ismeretanyag — attól eltekintve, amit a szerző elmond magáról — két csoportra osztható: egyrészt a *Gestában* szerepeltetett személyekre és nemzetségekre, másrészt az ott említett földrajzi vonatkozásokra. A két csoport azonban nem válik el élesen egymástól: a legjobban kiemelt főúri nemzetségek ősei a hét magyar és hét kun vezér sorában kaptak helyet s Anonymus a legjobb földrajzi tájékozottságot többnyire a kiemelt nemzetségek lakterületén árulja el.

³³ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXX/2. 742.

³⁴ I. h.

³⁵ ItK 1966. 1. skk., 54. skk.

³⁶ L. pl. Csörge, Karsai és Szegfű i. m.

Anonymus földrajzi tájékozottságát több kutató vonta be bizonyítékai sorába, ez az eljárás azonban meglehetősen mechanisztikusan történt. Többnyire egy csokorra való kiragadott helynév egybevágását vizsgálták valamilyen jelenségcsoporttal, tekintet nélkül az egész helynévanyag vallomására és tekintet nélkül arra, hogy egy ember helyismerete milyen eltérő elemekből alakul ki, vagy egy-egy hely ismeretének milyen eltérő értéke van. Hogy szemléltetés végett két szélsőséges esetet említek, az a körülmény, ha valaki Budát vagy a Balatont említi, semmit sem árul el a szerzőről, viszont egy jelentéktelen határnév ismerete szükségszerűen hosszabb ott-tartózkodást bizonyít. Bárki által elvégezhető kísérlet tanúsítja, hogy határnevet az ember csak ott ismer, ahol hosszabb ideig lakott, ahol gyakorta megfordult, vagy ahol éppen háza, földje volt. Ebből következik, hogy a valódi földrajzi tájékozottságot nem a jelentős, hanem éppen a jelentéktelen helyek ismerete árulja el, tehát ahhoz, hogy Anonymus valódi helyismeretét megismerjük, olyan térképet kell szerkesztenünk, amelyen a jelentéktelen helyek nevei ugranak ki és a közismert „váras” helyek, folyók szinte eltűnnek.

Anonymus földrajzi ismeretanyagát ezen az alapon három csoportba oszthatjuk: 1. Országos hírű helyek, amelyekről egy kancelláriai írnoknak tudomása volt. (Helység, amelyben királyi vagy ispáni vár, határvár, királyi udvarhely, vagy királyi főegyház (püspökség, prépostság, apátság) állott; jelentős hegység és 100 km-nél hosszabb folyóvíz; nagybirtokközpont.) 2. Helyek, amelyeknek ismerete legalábbis rövid ott-tartózkodást tételez fel. (Falu, rév, továbbá ide sorolandó egy-egy jelentős helység, amelynek az író fekvését vagy valamilyen részletét is ismeri; közepes nagyságú hegy és folyóvíz (10 és 100 km között); pontatlanul körülírt nagybirtok.) 3. Jelentéktelen helyek, amelyek csak huzamos ott-tartózkodással ismerhetők meg. (Határnév; egy falu határán belül fekvő hegy, domb; 10 km-nél rövidebb folyóvíz; pontosan körülírt birtok.)

Megjegyzendő, hogy Anonymus Gestájában viszonylag kevesebb határnév van, mint első pillanatra látszik. A látszólagos határnevek ugyanis valójában Árpád-kori falunevek (Szarvas-halom, Apróhalom, Tetétlen stb.), a szerző azonban abból a feltevésből indulva ki, hogy a honfoglaláskor még nem voltak falvak, e faluneveket valamilyen terepalakulat nevéként szerepelteti.

Tényleg jelentéktelen hely, határnév kevés fordul elő Anonymus művében; ilyen pl. Ketelpataka, vagy az a kőárok, amely Fehéregyház felől Óbuda felé vezet. A többség a határnévként szerepeltetett falunév, s így a középső csoportba sorolandó.

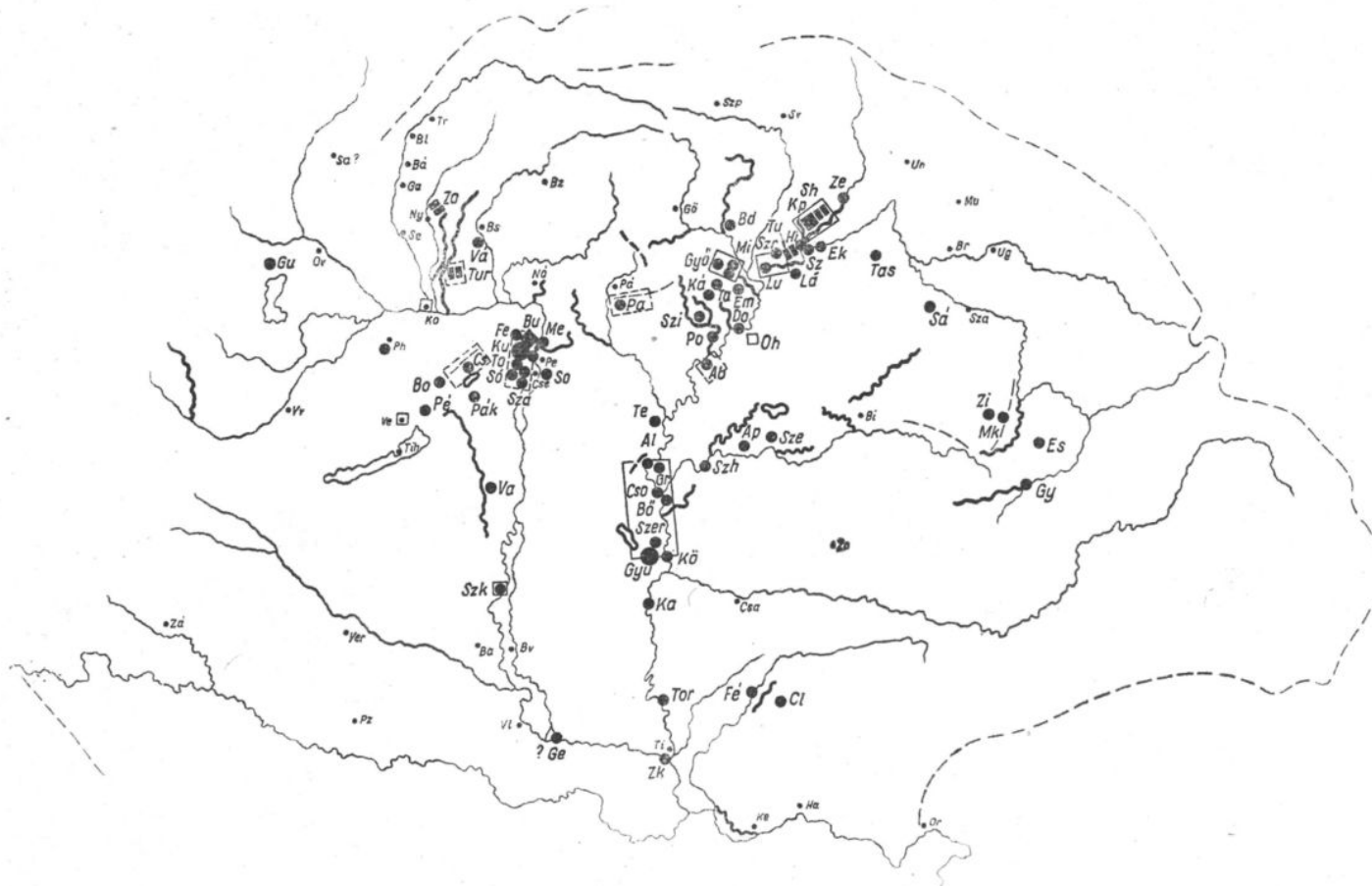
Ha az ilyen módon elkészített térkép telítettségét szemügyre vesszük, két hely ugrik ki legjobban: Óbuda a Csepel-szigettel együtt, valamint a Felső Tisza-vidék. Igaz, hogy e két helyen volt királyi udvarhely is, de ezek önmagukban nem magyarázzák a telítettséget. A XII. században minden vármegyében volt néhány udvarhely, amelyet a király évente rendszeresen felkeresett a termény felélése végett. Sőt az ily módon utazgató III. Béla Esztergomban épített palotát, de midőn Barbarossa Frigyest kísérte, Esztergom után megszállott Óbudán és Csepel-szigeten is. Imre Óbudát már el is adományozta és a Csepel-szigeti udvarhelyet tartotta meg (1202); emellett a sárospataki uradalmat építette ki (vallon telepeseit 1201-ben kiváltsággal látta el). Csepel-sziget és „Ketelpataka” szerepeltetését a Gestában mindenestre a két Imre-kori fő udvarhely magyarázza.

Ami a két királyi székhelyet illeti, a szerző elég jól ismeri Székesfehérvár környékét, viszont meglepetéssel tapasztaljuk, hogy Esztergom környékén egyetlen helyet sem nevez meg. Nézetem szerint ez erős érv azzal szemben, hogy Anonymust Péter esztergomi préposttal azonosítsuk. Hozzávéendő ehhez, hogy az esztergomi prépost tisztét az Árpád-korban nem a királyi kancellária tagjai közül töltötték be, hanem — úgy látszik — a káptalan tagjai közül választották.

A királyi nótáriusok e korban általában valamelyik királyi prépostságot, többnyire a székesfehérvárit vagy budait nyerték el, de sokan püspöki vagy érseki székbe is emelkedtek.

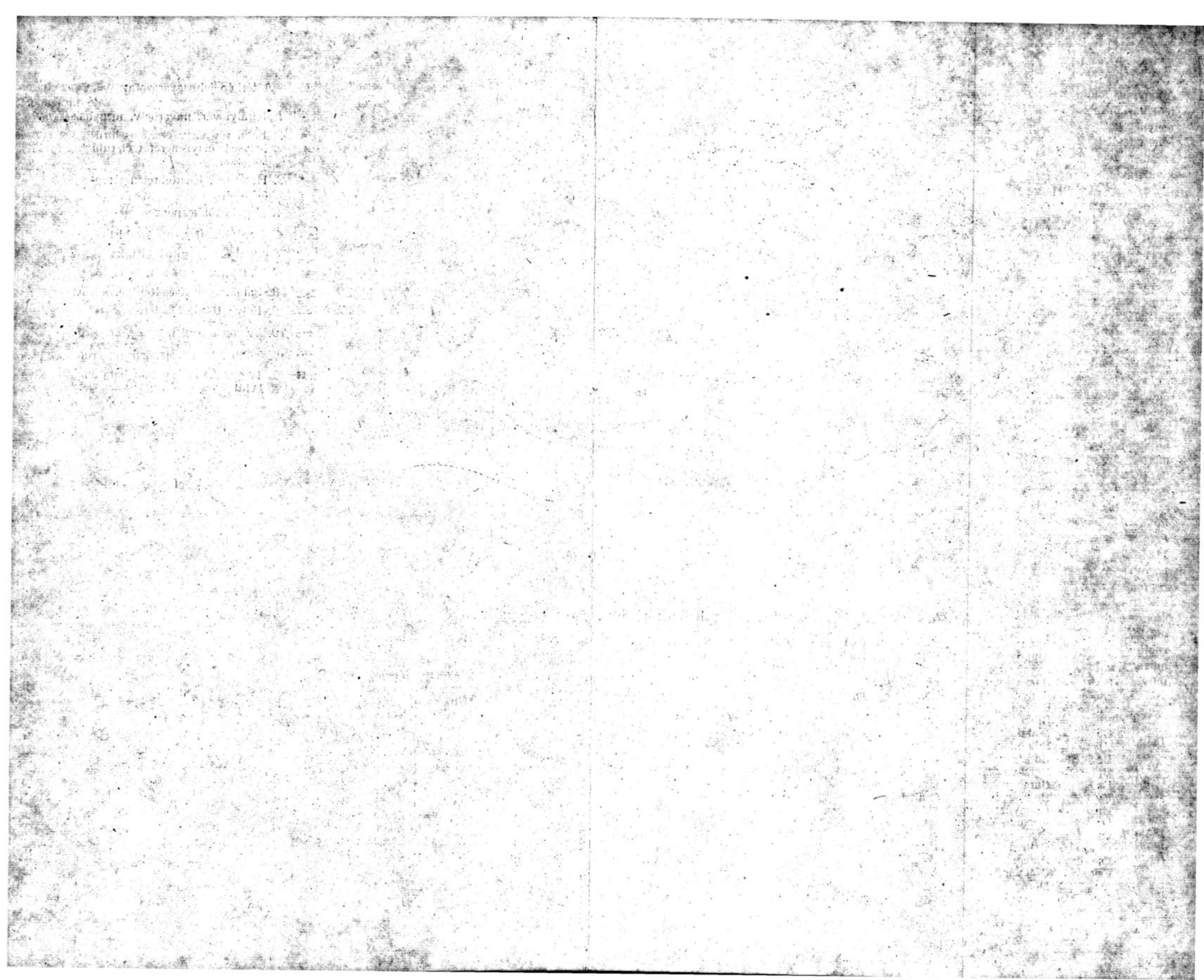
A térkép jelmagyarázata:

- 1. Királyi vár, udvarhely, főgyház
- 2. Falu, rév vagy országos híri helység, helyismeretet eláruló sorokkal
- 3. Határnév, jelentéktelen terep-alakulat
- 4. Nagybirtokközpont
- ⋯ 5. Pontatlanul megjelölt birtok
- ▭ 6. Pontosán körülírt birtok
- 7. Patak, árok 10 km. alatt
- ~ 8. Patak, folyó 10 és 100 km. között
- 9. Folyó 100 km. felett
- - - 10. Országos híri hegység, erdőség
- - - 11. Több falura terjedő hegy, erdő
- 12. Hegy, domb egy falu határán belül

Az „Anonymus helyismerete“ c. térkép helynév-rövidítéseinek magyarázata

Ab	=	Abád	Em	=	Emőd	Ku	=	Kurszánvár	Sá	=	Sárvár	Tor	=	Tarhos
Al	=	Alpár	Es	=	Esküllő	Lá	=	Lád	Se	=	Sempte	Tr	=	Trencsén
Ap	=	Apróhalom	Fe	=	Fehéregyház	Lu	=	Luc	Sh	=	Sátorhalom	Tu	=	Tarcal
Ba	=	Baranyavár	Fé	=	Fény	Me	=	Megyer-rév	So	=	Soroksár	Tur	=	Tursok erdő
Bá	=	Bánya	Ga	=	Galgóc	Mi	=	Miskolc	Só	=	Sóskút	Ug	=	Ugocsa
Bd	=	Borsod	Ge	=	Geréc-rév	MK	=	Meszes kapu	Sv	=	Sóvár	Un	=	Ungvár
Bi	=	Bihar	Gl	=	Gilád	Mu	=	Munkács	Sz	=	Szabolcs	Va	=	Vajta
Bo	=	Bodajk	Gö	=	Gömör	Nó	=	Nógrád	Sz	=	Szatmár	Vá	=	Várad
Bl	=	Bolondocs	Gr	=	Görög-rév	Ny	=	Nyitra	Szá	=	Százhalom	Ve	=	Veszprém
Bő	=	Bődi rév	Gu	=	Göncöl hídja	Oh	=	Ohat	Sze	=	Szeghalom	Ver	=	Verőce
Br	=	Borsova	Gy	=	Gyalu	Or	=	Orsova	Szer	=	(Puszt)szer	Vl	=	Valkóvár
Bs	=	Bars	Győ	=	Győr (Diós)	Ov	=	Oroszvár	Szh	=	Szarvashalom	Vv	=	Vasvár
Bv	=	Bodrogvár	Gyü	=	Gyümölcsény	Pa	=	Pata	Szi	=	Szihalom	Za	=	Zaránd
Bu	=	Budavár (Óbuda)	Ha	=	Haram	Pá	=	Pásztó	Szk	=	Szekcső	Zá	=	Zágráb
Bz	=	Borsod—Zólyom	Hi	=	Himesudvar	Pák	=	Pákozd	Szp	=	Szepes	Ze	=	Zemplén-vár
Cs	=	Csepel	Ka	=	Kanizsa-rév	Pe	=	Pest	Szr	=	Szerencs	Zi	=	Zilah
Csa	=	Csanád	Ká	=	Kács	Pé	=	Pét	Ta	=	Tapolca	Zk	=	Zalánkemén
Cso	=	Csongrád	Ke	=	Keve	Ph	=	Pannonhalma	Tas	=	Tas-vására	Zo	=	Zobor-hegy
Csv	=	Csákvár	Ko	=	Komárom	Po	=	Poroszló	Te	=	Tetétlen			
Do	=	Dorogma	Kő	=	Körtvély-tó	Pz	=	Pozsega	Ti	=	Titel			
Ek	=	Ekölc	Kp	=	Ketelpataka	Sa	=	Sasvár	To	=	Torbágy			

Anonymus földrajzi ismeretei, ill. ennek hiánya alapján kizártnak tarthatjuk, hogy ő gyulafehérvári püspökséget töltött be, de eszik a csanádi, bács-kalocsai, pécsi és győri püspökség is, melynek közvetlen környéke üres foltként tátong a térképen, legfeljebb egy-egy országosan ismert földrajzi név bukkan fel táján. Így a legutóbb gyanúba fogott Péter győri püspökkel szemben méltán felhozható, hogy a püspökség belső területéről Pannonhalmán és Vasváron kívül egyetlen helyet sem vezet meg.

Némileg tájékozottabb nevez Anonymus Veszprém, Nyitra, Vác, Várad és Eger körül, mindamellett nem áll fenn a Súlyom Károly által hangoztatott egybevágás az egri püspök birtokai és Anonymus helynevei között. Az egri püspök legtöbb birtoka Heves megye sík vidékén terült el s éppen ez a hely üres térképünkön.

Ha Anonymus helyismereti térképe alapján próbálnánk választ adni arra a kérdésre, hogy melyik királyi főegyházhoz kapcsolható leginkább a szerző, egy hely ugrik ki mindent túlszárnyalva: Óbuda. Óbudát III. Béla jegyzője úgy is jól ismerhette, mint királyi udvarhelyet, de ne feledjük, hogy számos udvarhely volt, amelyet a király rendszeresen felkeresett, III. Béla halála után pedig Imre király felhagyott az itteni udvarhellyel és a várost az óbudai prépostságnak adományozta.³⁷ Ha már most megnézzük, hogy kik voltak ez idő tájt a budai prépostok, a következő képet kapjuk: 1164-ben Barabás, aki korábban királyi jegyző volt; 1178-ban Boleszló, akiről feljegyezték, hogy korábban királyi oklevelet állított ki (*in charta regio sub sigillo posuit*), 1186-ban pedig Adorján, aki 1185-ben jegyzőként szerepel, majd kancellár lett.³⁸ Ez arra mutat, hogy a XII. század második felében királyi jegyzők kerültek a budai préposti székbe.

Adorján után, aki 1190-ben már erdélyi püspök volt,³⁹ minden valószínűség szerint Béla király egy másik jegyzője nyerte el a budai prépostságot. Ennek neve nem maradt fenn, mert az Adorján 1186-i és Jakab 1211-i prépostsága⁴⁰ közötti 25 évben nem jegyezték fel egy budai prépostnak a nevét sem. Logikus következtetés oda vezet, hogy ez a névtelen prépost azonos lehet a névtelen jegyzővel, aki a nagy egyházas helyek közül Óbudát ismeri legjobban.

A XIII. század második felében hamisítottak egy átirólevelet 1124 évszámmal, amelyben Péter budai prépost mint királyi oklevél megpecsételője szerepel: *presentem paginam per Petrum prepositum ecclesie Budensis sigillo nostro proprio iussimus communiri*.⁴¹ Ez a formula 1124-re teljesen korszerűtlen,⁴² viszont Imre király korának felel meg: pl. 1202: *presentem paginam . . . sigillo regie maiestatis fecimus communiri*; 1203: *sigilli nostri testimonio presentem paginam iussimus communiri*;⁴³ ezt követően pedig, még II. Endre alatt, a kettős pecsét bevezetésével a formula átalakult. Ez a körülmény megengedi azt a feltevést, hogy a garamszentbenedeki hamisítók egy 1200 körüli királyi oklevélből merítették Péter budai prépost oklevélpecsételő nevét. Mivel pedig más Péter budai prépostot az Árpád-korban nem ismerünk, valószínű, hogy abból a 25 évből való, amelyből nem ismerjük a prépostok nevét, s amelyre a corroborációs formula mutat. Szilágyi Loránd fejtette ki, hogy Anonymus saját művét a *presens pagina* kifejezéssel jelölte, amely a kancellárián 1193-ban jelent meg és

³⁷ GÁRDONYI ALBERT: Budapest történetének okleveles emlékei. Budapest 1936. 8.

³⁸ SZENTPÉTERY: Regesta 106., 124 (vö. FEJÉR: Codex Diplomaticus VII/1. 161.), 140., 142–144., 146. sz.

³⁹ Uo. 151. sz.

⁴⁰ GÁRDONYI: i. m. 6.

⁴¹ KNAUZ F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii 1874. I. 82.; vö. SZENTPÉTERY: Regesta 54. sz.

⁴² L. pl. 1111., 1113.: *confirmatum est hoc privilegium sancti Ypoliti et sigillatum per manus domini Manasis episcopi Zagoriensis* (FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei. Budapest 1892. 44., 61–62.); 1135.: *regnante gloriosissimo Bela secundo ipsoque sigilli sui impressione confirmante . . . Johannes filius Tybus de his omnibus privilegium Vacie sigillo regali consignaverat* (FEJÉR: i. m. VII/5. 105.).

⁴³ GÁRDONYI: i. m. 4.; FEJÉR i. m. II. 414.

Imre korában terjedt el.⁴⁴ Ha pedig ennek használata egyrésztől Anonymushoz, másrésztől Péter budai préposthoz kapcsolódik, továbbá hozzávesszük, hogy a budai prépostságot ekkor volt királyi jegyzők foglalták el és P. mester Buda környékét ismeri legjobban, akkor az egybevételeket alig lehet véletlennek tekinteni.⁴⁵

A fenti megoldásnak az az előnye, hogy nem a P. szigla azonosításából indul ki; az ilyen azonosítás ugyanis rendkívül bizonytalan alapokon nyugszik. Egyrészt túl sok a P. betűvel kezdődő személy (Péter, Pál stb.), másrészt túl kevés oklevéllel rendelkezünk ahhoz, hogy a vizsgált korban folyamatos archontológiát össze lehessen állítani. Viszont a helyismeretnek kísérletileg igazolható objektív alapjai vannak; ehhez a szilárd alaphoz pedig egy intézménybeli gyakorlat párosul, ami esetünkben nem törvényszerűen, hanem tendencia formájában érvényesül.

Anonymus helyismereti térképe némi egybevételeket mutat a százdi apátság birtokaival, amint erre már Foltiny János 1882-ben felfigyelt.⁴⁶ Ez azzal magyarázható, hogy a százdi apátság kegyura az Aba nemzetség bodrogkeresztúri ága volt. Ez az ág birtokolt a Sajó és „Tarczal hegye” közti Takta víz környékén, amelyről Anonymus azt állítja, hogy „Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”.

Ha Anonymus helyismereti térképét szemügyre vesszük, valójában a Takta tágabb környéke, Dél-Zemplén és Dél-Borsod az a terület, amelyet Magyarországon mindennél jobban ismer, amelyről elmondható, hogy e helyütt P. mester „otthon van”.

Ezen kívül igen jól ismerte volt kancelláriai főnökének, Kalán püspöknek, továbbá barátjának, a „bölc” Szemere semptei ispánnak és végül a Miskolc nemzetségnek a birtokait.

Térképünkben viszont az is kiderül, hogy Velek nemzetségének szállásterülete, Zaránd megye, üresen tátong; ez egyike azon vidékeknek, amelyet Anonymus legkevésbé ismert s így Gestájában sem szerepeltet. Ha Anonymus idevaló birtokos lett volna, ez a Gestában erősen megnyilatkozott volna.

Az a körülmény, hogy Anonymus honfoglalástörténetében Velek vezért kitüntető helyzetben szerepelteti, nem jelent többet, mint hogy az 1225-ben Miskolc nembeli Bors comes apósa-ként szereplő Velek urat igen nagyra becsülte, s könnyen lehet, hogy a Gestában olyan szerepben jeleníti meg, mint amelyet Velek III. Béla korában ténylegesen betöltött (követjárás, leánykérés stb.). Ebből azonban ugyanúgy nem következik az, hogy Anonymus Velek nembeli volt, mint abból, hogy Kézai Simon Bábsztély nembeli Rénoldot magasztalja, nem következik, hogy Kézai a Bábsztély nemzetségből származott.

Befejezésül meg kell jegyezni, hogy Anonymus Gestájának társadalmi mondanivalóját nem látom egyeztethetőnek II. Endre törekvéseivel, melyről egyébként Horváth János igen jó ismertetést ad.

Anonymus nem az „új rend” szószólója volt, hanem azé az ősi, *de genere* joga birtokló rétegé, amely az új rend haszonlesőitől, a nyugatról a királynék kíséretében bejött „zabáló” udvaroncoktól féltette befolyását és birtokait. Ennek a rétegnek az érdekében foglalta a pusztaszeri pontok közé azt, hogy a vezérek utódai a tanácsból ki nem hagyhatók, ugyanakkor maga állította össze a hét magyar és hét kun vezér listáját. Ha pedig a vérszerződés 4. pontja halállal sújtja azokat, akik hűtlenné válnak a „vezér” személyéhez és a vezér és rokonai között egyenlenséget szítanak, ez állásfoglalás Imre király mellett az ellene törő Endre herceggel szemben.⁴⁷

⁴⁴ Száz 1937. 51—54.

⁴⁵ Az 1124-i hamis oklevélben szereplő Péter budai prépost már KATONA (Historia critica primorum Hungariae ducum. Pestini 1778. 16) és JAKUBOVICH (i. m. 213) Anonymus jelöltje volt, de ők II. Béla jegyzőjét keresték benne. A budai prépostság 1148 előtt befejezetlen, mellőzött egyház volt (GOMBOS: Catalogus. I. [Bp. 1937.] 488; GÁRDONYI: i. m. I. 3.), prépostságát csak ez után viselhette királyi jegyző.

⁴⁶ A zátyi apátság. Eger 1882. 48. kk.

⁴⁷ VÖ. SEBESTYÉN: i. m. II. 47 és SZILÁGYI: Száz 1937. 197.

Ugyancsak Endrével ellentétes Anonymus állásfoglalása a király életében megkoronázott trónörökös érdekében, amit ő az Árpád idejében vezérré tett gyermek Zolta alakjában ábrázolt. Ez az ábrázolás szintén azzal a politikai ellentéttel kapcsolatos, amely III. Béla halála után Imre és Endre között kibombant az uralomért.⁴⁸ Imrét még 12 éves korában megkoronáztatta apja, majd 1204-ben Imre saját gyermekét, IV. Lászlót. Imrének és feleségének mindvégig az uralomra törő Endrével kellett megküzdenie. Ha valaki a századforduló évtizedeiben a gyermekkorban megkoronázott uralkodó intézményét történetileg megalapozta, az szükségszerűen Imre oldalán állt és nem lehetett Endre híve, mint Péter győri püspök.

Annak, hogy Gertrúd megölése után, 1214-ben II. Endre is megkoronáztatta fiát, Bélát, már semmi belpolitikai jelentősége nem volt, de az sem bizonyítható, hogy a Gesta 1214 után készült volna. Az ország közvéleményét felrázó Bánk bán tragédiára való konkrét utalás ugyanúgy hiányzik a Gestából, mint ahogy hiányoznak II. Endre korának szereplői.

Ha az Anonymus helyismeretéből és a királyi jegyzők sorsából levont következtetés helyt áll, ez azt jelenti, hogy P. mester volt az a budai prépost, aki Imre királynak olyan szolgálókat tett valamivel, hogy a király a prépostságnak adta egész Óbudát tartozékaival együtt. Amennyiben pedig ez a szolgálat a király és a trónörökös uralmának történeti megalapozása volt, akkor ez volt az első és egyben legnagyobb szerzői honorárium Magyarországon.

Anonymus Imre-párti ideológiájával hozható kapcsolatba, hogy mihelyt Imre meghalt és II. Endre lépett uralomra, visszavette Óbudát a prépostságtól, s azt csak a prépost halála után, 1212-ben adta vissza egy új prépostnak.⁴⁹

Igy fonódik össze a Gesta írójának problémája Budapest történetével.

György Győrffy

LA DATATION ET L'AUTHENTICITÉ DE GESTA HUNGARORUM D'ANONYMUS

Le *Gesta Hungarorum*, dont l'auteur est: *P. dictus magister ac quondam . . . Bele regis Hungarie notarius*, est une narration romantique de la conquête arpadienne (895–900), des événements qui l'ont précédée et des suites au Xe siècle. Comme l'auteur omit de préciser sous lequel des rois Béla il servait de notaire, les opinions en étaient partagées depuis deux siècles. D'après des critères du contenu et de la forme la grande majorité des historiens est d'avis qu'Anonymus était notaire du roi Béla III (1172–1196) et écrivit son ouvrage vers 1200. Anonymus consulta de peu de sources écrites (pour l'histoire antérieure à la conquête arpadienne: *Histoira Troiana*, *Gesta Alexandri Magni*, *Exordia Scythia*, pour l'histoire de Xe siècle les *Annales de Regino*); il puisa parfois des chansons historiques, mais pour la plupart il utilisa pour source les traditions des familles de la haute noblesse. Sa narration romantique est, dans sa grande majorité, un récit de son invention; il fit figurer vers 900 des peuples de son époque (p.e. *Cumani*, *Blaci*), il créa des personnes historiques des toponymes de son époque (p.e. *Zubur*, *Gelou*, *Glad*), et ne connut le nom de personne des figures illustres de l'histoire de la Pannonie de IXe siècle.

Des tentatives ont été faites depuis 200 ans pour découvrir la personne qui s'était cachée derrière le pseudonyme Anonymus, en cherchant avant tout la solution et l'identification du sigle P. L'auteur étudie la connaissance des lieux d'Anonymus à l'aide d'une carte géographique, laquelle met en vedette des localités insignifiantes qui figurent dans le *Gesta* et n'indiquent qu'avec le repère le plus petit des lieux importants généralement connus. Il en devient évident que le notaire Anonymus était familier dans les régions de la Haute Tisza et de Buda, le premier devait être son lieu d'origine; Óbuda était l'une des résidences royales, mais il y avait là une collégiale importante également, où les prélats étaient des notaires royaux. Comme Anonymus ne connaissait pas si bien les environs d'autres domaines ecclésiastiques, il peut être avancé qu'il jouit vers 1200 de cette prébende.

⁴⁸ Vö. uo. 199.

⁴⁹ GÁRDONYI: i. m. 6–11.